

Kunt Gergely

„Akkor költözünk. Egy nagy háromszobásba.”

*Egy család lakásszerzési stratégiái egy pesti bérházban a II. világháborútól a forradalomig**

A lakhatási viszonyokat történeti kontextusban vizsgáló tanulmányok főként magánszemélyek által a hatóságokhoz intézett hivatalos dokumentumokra vagy különféle állami szervek által kibocsátott iratokra támaszkodnak.¹ Csak ritkán használnak privát forrásokat: naplókat, leveleket, visszaemlékezéseket.² Pedig ezek segítségével a hatóságokhoz fordulók motivációja mögé lehetne tekinteni, és fel lehetne tárni azt a mentális kontextust, amelyben a beadványok mögött meghúzódó igények, vágyak, félelmek formálódnak, amelyeket döntően az egyén világgépe,³ azon belül is a társadalomképe határoz meg. Társadalomkép alatt azt értem, ahogy egy-egy konkrét személy észleli és elképzei azt az emberi közösséget, amelyben él. A társadalomkép természetesen magában foglal sztereotípiákat, előítéleteket és indikátorokat is, azaz a sztereotípiaképzés alapjául szolgáló jelet-jelzéseket.⁴ A három legfontosabb indikátor (a test, a viselkedés és a ruházat) mellett kétségtelenül lényeges a lakhely, a lakás és annak elhelyezkedése a település szövetében. Ezek alapján az emberek a társadalom általuk elképzelt rendjében elhelyezik, és bizonyos tulajdonságokkal felruhazzák annak lakóját, illetve vélt lakhatási viszonyokat társítanak hozzá. A kategorizálás e folyamata többnyire anélkül megy végbe, hogy a lakásba beléptek volna, vagy magáról a lakhelyről

* A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2–11–1–2012–0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ Nagy 2004, 2013; Horváth 2009; Szűts 2010, 2012.

² Interjúk és önéletírások leggyakrabban a „lakásút” vizsgálata kapcsán jelennek meg forrásként: Majtényi 2000, 2002; Tóth 2004. Gobbi Hilda önéletírását és leveleit Valló Judit vizsgálta, ezek segítségével villantva fel egy garzonbérleti képét: Valló 2010.

³ Charles Taylor szerint a társadalmi képzet azt jelenti, „ahogyan a köznapi emberek »elképzelik« társadalmi környezetüket, ami gyakran nem is fogalmazódik meg elméleti terminusokban, mivel az imaginációt képek, történetek és legendák hordozzák” (Taylor 2008: 50). A továbbiakban világgépnek nevezem az elsajátított társadalmi képzeteknek a személyre jellemző rendezettségét és összefüggérendszerét, amelyre támaszkodva az egyén számára érthetővé válik az őt körülvevő környezet. A világgép tartalmazza az önmeghatározásokat, azaz (vallási, nemzeti, nemi) identitásokat és a (viselkedési) normákra, politikai értékrendekre vonatkozó képzeteket is, valamint a társadalomról alkotott mentális „térképet”, azaz társadalomképet.

⁴ A sztereotípiá- és előítélet-kutatásról bővebben: Allport 1999; Smith–Mackie 2002: 257–317; Csepeli: 2005: 478.

személyes tapasztalataik lennének. A privát források felhasználása arra adhat lehetőséget, hogy a lakhatással összefüggő vélekedéseket az egyének társadalomképének kontextusában helyezzük el, így értve meg az ezek által motivált cselekvéseket és viselkedéseket.

Az e tanulmány alapjául szolgáló kéziratos naplót a fent vázolt kontextusra támaszkodva elemzem. A lakhatással összefüggő képzetek részeként a lakhely és a társadalomkép összefüggéseit azért tárom fel, hogy rávilágítsak arra, egy család miért és milyen eszközökkel igyekezett nagyobb lakásba költözni.

A FORRÁSOK

2008 óta az országos és a helyi sajtón keresztül igyekszem olyan embereket megszólítani, akiknek a tulajdonában kiadatlan naplók vannak. Az újságcikkekhez mellékelt felhívások segítségével azóta több idős ember is megkeresett a kamaszkorában vezetett naplójával. Egyik hirdetésemre egy budapesti hölgy is jelentkezett, akit a későbbiekben „Molnár Judit”-nak nevezek.⁵ Először a már elhunyt nővére – „Molnár Margit” –, később pedig a saját maga által írt naplófüzeteket bocsátotta a rendelkezésemre. A két testvér összesen több mint húszfüzetnyi naplót írt, ez az igen terjedelmes anyag adja a jelen tanulmány forrásbázisát. Az eredeti corpus minden bizonnyal ennél is hosszabb volt. A Molnár Judittal folytatott egyik beszélgetésem során derült ki, hogy Margit 2001-ben bekövetkezett halála előtt egy öregotthonban naplóját tüzetesen újraolvasta és bizonyos részeket végleg törölt. Volt, ahol néhány sort kivágott ollóval, vagy egy-egy oldalt tépett ki, máskor pedig egész füzeteket semmisített meg.⁶ Így bizonyos esetekben az egyes bejegyzések dátuma csak hozzávetőlegesen állapítható meg. Judit pedig az ötvenes évek első felében egy esetleges házkutatástól tartva semmisítette meg néhány naplófüzetét.

A testvérpár római katolikus családban nőtt fel. A lányok édesapja műszaki felügyelőként dolgozott a fővárosi elektromos műveknél, édesanyjuk háztartásbeli volt. Margit 1927-ben született, középfokú tanulmányait egy római katolikus leánygimnáziumban, majd pedig egy ipari leány-középiskolában végezte. Az érettségit követően a Pedagógiai Főiskolára járt angol–magyar szakra egy tanévén keresztül, azonban azt túlságosan nehéznek találta, ezért azt később az óvónőképzővel cserélte fel. Nyugdíjas koráig óvónőként dolgozott.

Húga, Judit 1934-ben született, római katolikus polgári leányiskolába járt, majd közgazdasági technikumot végzett. 1956-ban statisztikusként dolgozott egy budapesti gyárban.⁷

⁵ Ez egy teljesen fiktív név, amely kezdőbetűit tekintve sem egyezik meg az eredetivel.

⁶ Interjú Molnár Judittal, 2011. május 18.

⁷ A naplóíró azonosíthatatlansága érdekében azért nem jelölöm meg a későbbi foglalkozását, mert az rendkívül specifikus volt, így könnyen azonosíthatóvá teszi.

Margit 1940-ben, tizennégy évesen kezdett el naplót vezetni, és 1949-ben hagyta abba az írást, összesen 14 füzet maradt fenn tőle. A naplóját haláláig a családból senki nem olvashatta, de az egész család tudott a létezésükről. Példáját követve kilencévesen, 1943-ban kezdett el Judit is naplót írni, az ő hétfüzetnyi feljegyzéseinek 1957-ig tartó részét használhattam fel. A fenti áttekintésből úgy tűnhet, hogy a számos világtörténelmi és privát eseménynek a két naplóból két olvasatát láthatjuk. Ez azonban mégis igen ritka, hiszen Judit tízéves kora környékén írt feljegyzései meglehetősen rövidek. Nővére huszonkét évesen pedig akkor hagyott fel a naplóírással, amikor Judit tizenöt évesen egyre részletesebb feljegyzéseket kezdett írni.

EGY PESTI BÉRHÁZ

Amikor a Molnár lányok a világháború alatt elkezdtek naplót írni, a család egy háromemeletes pesti bérházban lakott, amelyet szántszándékkal nem fogok megnevezni, sem pedig közelebről leírni, mert Judit a mai napig ennek a bérháznak az egyik lakásában él. 1936-ban költöztek ide, amikor Margit kilenc-, húga pedig kétéves volt. Ezt megelőzően az ekkor már csak nyaralóként funkcionáló rákoscsabai házukban laktak, amelyet még Margit születésekor vettek, mert a kislány szívbeteg volt, s orvosi tanácsra kiköltöztek a fővárosból a szülők.⁸

Az 1941-es népszámlálás lakásívei szerint a bérházban összesen 19 család lakott.⁹ Az egyes családok vagyoni helyzetét egyértelműen jelzi, hogy mekkora lakbért fizettek. A havi összegbe nem számított bele a „rezi”, azaz a házmesterpénz, a szemétpénz, a liftdíj, a központi fűtés és a melegvíz-szolgáltatás. A háromemeletes bérházban 600 és 1700 pengő körül mozogtak a bérleti díjak 1941-ben. A legkisebb lakásban a házmester lakott, aki gépész és lakatossegéd volt, ám ő nem fizetett bérleti díjat.¹⁰ Lakása két, a bérház belső udvarára néző szobából állt a földszinten, s csupán egy konyha egészítette ki. Hasonlóan két szobával rendelkező lakás ezen kívül még hat volt a bérházban, amelyek azonban nagyban eltértek a házfelügyelőétől.

Hasonló szobaszámú lakásban élt egy pénzügyminisztériumi számviteli főtanácsos, egy leánygimnáziumi tanár és egy „Hangya”-tisztviselő, valamint egy műszaki felügyelő a családjával. Mindannyiuk lakásának éves lakbére 800 és 900 pengő között mozgott.

A kétszobás lakások közül a legnagyobb bérleti díjat – 1100–1250 pengőt – egy dobozkészítő és egy nyugalmazott MÁV műszaki főtanácsos fizette. Az ő lakásaiban már volt cselédszoba, sőt hall, konyha, éléskamra, előszoba és

⁸ Interjú Molnár Judittal, 2012. január 26.

⁹ BFL IV.1419.j. (A naplóíró családjának azonosíthatatlansága érdekében nem jelölöm meg pontosabban.)

¹⁰ Az adóalapul szolgáló eszmei bérérték évi 600 pengő volt (BFL IV.1419.j.).

fürdőszoba is. Ugyanekkora összegért már háromszobás lakást is lehetett bérelni, bár ahhoz nem tartozott cselédszoba, csak cselédfülke.

A polgári lakáseszménynek¹¹ megfelelően a bérház legtöbb lakása háromszobás volt. Ilyenekben kilenc család élt, többnyire állami intézmények szolgálatában álló családfőkkel, így akadt köztük árvaszéki ülnök és nyugalmazott postafőellenőr, illetve egy hadnagy is. Több felsőfokú végzettséggel rendelkező is lakott ilyen nagyságú lakásokban: műegyetemi tanársegéd, MÁV-mérnök és orvos. A három szobát bírók másik rétegét a vállalkozók alkották: Valkó Károly drogériatulajdonos, aki 1500 pengőt fizetett évente, ahogy Kovács Ferenc puskaműves is, azonban utóbbi lakásához nem volt cselédszoba.¹² A háromszobás lakások éves lakbére 1250 és 1600 pengő között mozgott. Négyoszobás lakás csupán három volt, ezek mindegyikéhez cselédszoba, konyha, előszoba, éléskamra és fürdőszoba tartozott, bérleti díjuk 1500 és 1800 pengő között mozgott. A négyoszobás lakásokat egy rendőrfőkapitány-helyettes, egy nyugalmazott MÁV-főfelügyelő, valamint egy nyugalmazott tűzrezredes elvált felesége bérelte.

A lépcsőn vagy a liften felérve az első emeletre a 10. szám alatt található kétszobás lakásban lakott a Molnár család. Lakbérként az apa bevallása szerint 840 pengőt fizettek. Lakásuk két, parkettás szobájának ablakai a bérház belső udvarára néztek. Távbeszélőjük nem volt, de elektroncsöves, azaz lámpás rádiójuk igen. A szobákon kívül kiegészítő helyiségek is voltak a lakásban, amelyek emelték annak komfortját: előszoba, éléskamra, fürdőszoba és konyha. A lakásban víz, gáz, villany volt, a tisztálkodáshoz széntüzelésű fürdőszobakályha szolgáltatta a meleg vizet, a WC vízőblítéses volt. A konyha gáztűzhelyén többnyire az édesanya főzött, ritkábban a cseléd. Külön pincerész is járt a lakáshoz, amelynek különösen a főváros ostroma alatt vették nagy hasznát. Háztartási alkalmazottjuk egy római katolikus sváb lány volt, aki a cselédfülkében volt kénytelen magát meghúzni. Ő hat évvel volt idősebb Margitnál.

Ezen az emeleten még négy család élt, akik közül a naplók alapján a két közvetlen szomszédra érdemes kitérni bővebben. Molnárékkal szemben az izraelita Valkó, közvetlenül mellettük pedig a római katolikus Kovács család lakott. Valkó Károly tulajdonosa volt a család drogériájának, amelyet 1913. november 26-án jegyezték be egyéni cégként a fővárosban.¹³ A vállalkozás családi kereteit jelzi, hogy minden családtag itt dolgozott.¹⁴ A felesége az illatszereket állította elő, „drogistamester” volt a férje bevallása szerint. Feltehetőleg itt dolgozott lányuk,

¹¹ Gyáni 1999: 153.

¹² A szomszédok neve is teljes mértékben fiktív.

¹³ BFL VII.2.e. (A naplóíró lakhelyének azonosíthatatlansága érdekében nem jelölöm meg pontosabban.) A céget 1913-ban alapította Valkó Zoltán tulajdonos és Valkó Károly, utóbbinak csak önálló cégvezetői jogosultsága volt. A pontos rokoni kapcsolatot nem sikerült kettejük között feltérképezni, de minden bizonnyal közeli rokonságban lehettek, mert a cégbírósági iratok szerint azonos lakhelyen laktak. Egy évvel később, huszonkilenc évesen már Károly szerezte meg teljes egészében az üzlet céghasználati és -birtokosi jogát, Zoltán hozzájárulásával.

¹⁴ BFL IV.1419.j.

Valkó Lili is „drogistanoncként”.¹⁵ Ő öt évvel volt idősebb, mint a naplóíró Margit a szomszédban, 1922-ben látta meg a napvilágot.¹⁶ Háromszobás lakásukat egy római katolikus háztartási alkalmazott tartotta rendben, aki a cselédszobában lakott. 1936 augusztusában költöztek be lakásukba, két hónappal előbb, mint a szomszédos Molnár család. Korábban az üzletüktől viszonylag távolabb, a Népszínház utcában laktak. Költözésüket nyilván az is motiválta, hogy közelebb kerüljenek a drogériájukhoz, amely egy közeli bérházban volt.

A Kovács családban a családfő puskaműves volt, megélhetésüket a fegyverés lőszerkereskedésük biztosította, amelyet 1922-ben alapított Kovács Ferenc. Az 1941-es adatok szerint itt dolgozott a két¹⁷ fiuk közül az idősebbik Zoltán is, aki ugyancsak apja szakmáját űzte. A fiatalabbik fiú, Ferenc kereskedősegéd volt egy textilüzletben. A lakásív felvételekor már majdnem tíz éve laktak a bérházban. Nem véletlen azonban, hogy a szomszéd kamaszlányok naplóiban egyáltalán nem szerepelnek, hiszen a fiúk ekkor már húszas éveik második felében jártak. Akárcsak a szomszédos vállalkozócsaládnál, Kovácséknál is három parketázott szoba volt, azonban Valkóék lakásával ellentétben Kovácsék ablakai egy fákkal szegélyezett utcára néztek. Ugyancsak tartozott a lakáshoz cselédfülke, konyha, előszoba, éléskamra és fürdőszoba.

A lakásívek szerint tehát Molnárék kétszobás lakása az egyik legolcsóbb volt a bérházban. Lakásuk méretére, mint róluk árulkodó indikátorra, úgy tekintetek, hogy az nem egyezik meg a társadalmi identitásukkal, ugyanis Margit naplója szerint magukat úri családként határozták meg. Az úri önbesorolásuk alapja a viselkedés, az általuk helyesnek képzelt magatartási normák betartása és bizonyos fogyasztási javak (így a lakás) birtoklása volt. Margit naplója szerint családjukat a közvetlen környezetük is úrinak tartotta. Így a boltos, akitől a háborús élelmiszerhiány idején a disznóhúst kapták, a viselkedése alapján úriasszonyként határozta meg az édesanyjukat, más vevők magatartásával állítva azt szembe: „igen finom, csendes úriasszony, nem veszekszik, kiabál”.¹⁸ Az egyének világképét a politikai rendszerváltozások érintetlenül hagyták, így Margit társadalmi identitása sem változott meg 1945 után. Amikor az úrinak, azaz általa ideálisnak képzelt viselkedési normák ellen vétett, akkor önmagát mint illetlent korholta a naplójában:

„Egész testemben remegtem és csúf jelzőkkel tiszteltem meg. [...] Igazán nem úrilányhoz való, ahogy én viselkedtem és az egészet őszintén megbántam.”¹⁹

¹⁵ BFL IV.1419.j. A lakásív csak a pillanatnyilag jelen lévőket rögzítette, így Valkó Lilinek lehetnek testvérei, akik már nem laktak otthon.

¹⁶ BFL IV.1419.j.

¹⁷ Margit naplója szerint a Kovács családnak valójában három fia volt, azonban a lakásíven csak kettő szerepel, hiszen a harmadik nem a szülőkkel lakott.

¹⁸ Molnár Margit: 3. füzet, 1941. december 24. (A naplóbejegyzéseket az eredeti helyesírással közlöm.)

¹⁹ Molnár Margit: 20. füzet, 1948. december 3.

A család társadalmi identitásával a bérelt kétszobás, belső udvarra néző lakás nem volt összeegyeztethető. Ráadásul a mindennapokban igen szűkösen is bizonyult, hiszen abban négyen laktak, a szülők a két gyermekkel, s amikor cselédet tartottak, például 1941-ben, még zsúfoltabbá vált.²⁰ A családfő azon szándékával, hogy az általuk sanyarúként megélt helyzetben változtasson, az egész család azonosult. Az apa a napló szerint lakáscserében gondolkozott, olyan módon, hogy egy nagyobb lakásért egy kisebbet adott volna kompenzáció nélkül. Az ebből adódó aránytalanság azonban jelentősen beszűkítette azoknak a bérlőknek a körét, akik részt vettek volna a jogügyletben. A hátrányok miatt csak olyan bérlőt szólíthatott meg ezzel az ajánlattal, aki – anyagilag, törvény által vagy érzelmileg – kiszolgáltatott helyzetben volt, így az előnytelen üzletbe akarva, nem akarva is beleegyezett.

A Molnár család társadalomról alkotott képzeletében alapjaiban határozta meg, hogy ezt a célt milyen eszközökkel tartották megvalósíthatónak. Így a következő részben Margit naplóján keresztül a család társadalomképének mozgatórugóit mutatom be, majd pedig rátérek arra, hogy a II. világháború és a forradalom között milyen stratégiákkal igyekeztek nagyobb lakást szerezni.

BÉRHÁZ ÉS TÁRSADALOMKÉP

A kamaszkorban írt naplójuk alapján Margit és Judit világméretű alapjaiban meghatározta a családi szocializáció és legfőképpen az a bérház, ahol laktak. A társadalmat úgy képelték el, hogy a szegény keresztény magyarokat az általuk gazdagnak és nem magyarnak tekintett zsidók elnyomják. Margit bipoláris társadalomképe, amely a szegény saját csoportot szembeállította a gazdag idegenekkel, alapvetően a bérház lakásainak szerinte egyenlőtlen eloszlásán alapult.²¹ Tapasztalata sztereotip értelmezése szerint ugyanis náluk a bérházban lakó zsidó családok nagyobb bérleménnyel bírtak. Ez pedig előítéleteit hitelesítette.

Margit későbbiekben részletesen bemutatandó képzetének valóságmagja pontosan feltárható a lakásívek segítségével, ha a ház lakbéreinek és lakásméreteinek az eloszlását a felekezeti hovatartozással vetjük össze. Szinte csak keresztények laktak a bérházban, túlnyomórészt római katolikusok, mint Margit és családja, vagy mint puskaműves szomszédjuk. Ha a bérház három legtehetősebb bérlőjének felekezeti hovatartozását nézzük, abban már a protestánsok domináltak. A legdrágább, évi 1800 pengős bérlemény egy nyugalmazott tüzérezredes római katolikus elvált nejeének a nevének volt. Az 1941-es lakásívek szerint izraelita vallású csupán két család volt a bérházban. A második emeleten lakók az egy szinttel alattuk lakó Margit naplójában soha nem szerepelnek. Annál többet foglalkozik azonban

²⁰ A későbbiekben a családok létszáma minden esetben a cselédek nélkül értendő.

²¹ A lakbért tekintve a házban eléggé periferikus helyzetű volt, a házmestert nem számítva csupán egy családfő fizetett náluk kevesebbet. 18-ból 14 lakó fizetett évi ezer pengőt vagy afölötti összeget. Viszont 1500 pengő felett csak a már említett három fő fizetett.

a másik izraelita családdal, Valkóékkal, akik velük szemben laktak. Mindkét izraelita család hámoszobás lakásban élt, amely azonban nem tartozott a maga 1400, illetve 1500 pengős évi bérleti díjával a legdrágábbak közé. Otthonaikat keresztény cselédek tartották rendben. Összességében tehát, mint az előítéletek esetében általában, Margit képzetét sem támasztották alá tények, amelyeknek szerepe úgyszólván csekély, hiszen a társadalomképekben nem a valóság, hanem annak egyéni értelmezése az, amely döntő jelentőségű. Ezt a képzetet Margit a családi szocializáció részeként sajátította el, vagyis szülei is osztoztak benne.

Margit naplójában a ház lakói közül a Valkó család szerepel a legtöbbet, többnyire negatív előjellel. Elsőként abban a bejegyzésében tűnnek fel, amelyben eredetileg moziélményéről szeretett volna írni, s csak egy újabb megaláztatásként megélt szituáció ürügyén bonyolódott bele hosszasan a zsidókról alkotott véleményének lejegyzésébe.

„No a zsidókról még egy pár szót. Mondanom sem kell, hogy ez dögvész van Pesten, hogy a szél fújja el őket a szaharába. Ha zsidóünnep van, a Körúton alig van egyikét bolt nyitva. Annyi kampós orrú Grün Svarc és Grünhut, hogy el lehetne rekeszteni velük a Dunát. Meg is mondták a német katonának, hogy ez nem Budapest hanem Jud[a]pest. Szörnyű bosszantó, nekik mindenre telik mindenre. Kávéházban, strandon, csak ők, a nagy ők vannak. Azt mondják, ha vége a háborúnak, Hitler itt is rendet teremt a zsidók között. Nem kell mást megemlítenem, csak azt, hogy mellettünk a Valkóék. Nana... Hát kérem szépen felvilágosítást nyújtottam a pillanatnyi helyzetről, mely nem éppen rózsás, elkegyezésre nincs okunk, mert éhen nem halunk, le sem rongyosodunk és élünk. [...] Hanem én ugyan jól belemelegedtem az írásba.”²²

Az ekkor született bejegyzésébe minden ellenszenvét kiöntötte a naplóíró. A Szaharára, illetve a Duna zsidókkal történő elrekesztésére való utalása azonban egyértelműen jelzi, úgy vélte, hogy valamilyen módon a fővárosnak meg kellene zsidó lakóitól szabadulnia. Számára a keresztények kiszolgáltatottságának a legfőbb bizonyítéka a fogyasztás lehetőségeinek beszűkülése volt. Sztereotípiáiban a zsidókat mind gazdagnak, tehetősnek látta, ellentétben a szegény és kiszolgáltatott saját csoporttal (keresztény magyarok). A család fogyasztási szokásairól s anyagi korlátairól sokat elárul, hogy a kávéházakat és strandokat a zsidókhoz kötötte. Margit – vagy anyagi okból, vagy pedig a vélt társadalmi térhasználat betartása miatt – a naplója alapján nem járt sem kávéházban, sem pedig strandon.²³ A családi beszélgetésekből, a sajtó híreiből, vagy talán a közlebről meg nem nevezett német katonáktól értesülhetett a náci Németország zsidóellenes intézkedéseiről, amelyekkel bizonyára egyetértett. Hiszen a németekkel példálózott a naplójában, mert saját sztereotíp tapasztalatai is megerősítették, hogy a főváros szinte csak zsidóként azonosítottakból áll, s a saját csoport

²² Molnár Margit: 2. füzet, 1941. július 3.

²³ A családi fotóalbum tanúsága szerint inkább a Rákos patakban fürödtek a gyerekek, ha a rákoscsabai nyaralóban tartózkodtak.

tagjai kisebbségben vannak. Jól kifejezi ezt a német katonáktól hallott Judapest kifejezés átvétele is.

A németek kijelentésének hitelességét elsősorban az erősítette meg, hogy a legközvetlenebb környezetében – azaz a bérházban is – alátámasztva látta a zsidók gazdagságát. Ennek bizonyítékeként házbéli szomszédjukra, Valkóékra utalt. Ők „egy személyben” jelenítették meg számára a „zsidókat”, hiszen csak velük volt érdemi, mindennapi kapcsolata. E tapasztalatait vetítette ki és általánosította az egész zsidóságra. A Margit társadalomképében szerepet játszó antiszemitizmus a családi szocializáció hozadéka, de ennek megerősítésében a lakókörnyezet, ahol felnőtt, hasonlóan fontos volt. Amint erre korábban rámutattam, e felekezeti, társadalmi és vagyoni szempontból heterogén lakóközösség előítéleteken keresztül olvasata kézzelfogható bizonyítékként is szolgált az előítéletei alátámasztására. Ez pedig alapvetően befolyásolta azt, mely szomszédjuktól igyekeztek lakást szerezni.

LAKÁSSZERZÉS A HÁBORÚ ALATT

A naplók szerint lakószintjükön, vagyis az első emeleten voltak a legaktívabbak a szomszédügyi kapcsolataik. A hétköznapiakban – amennyire a naplókából ez rekonstruálható – felületes ismerősi viszonyban állt egymással a római katolikus Molnár és az izraelita Valkó család. A gyermekek nem, sokkal inkább a szülők tartották a kapcsolatot egymással.

Margithoz 1944 nyarán a fővárosi információk csak többszörös áttétellel jutottak el, mivel a két gyermek és édesanyjuk a rákoscsabai nyaralóban élt, biztonságos távolságban a bombázott fővárostól. Ekkor csak a dolgozó családfő és a család lakott a kétszobás bérházi lakásukban. Apjuk néha hétvégenként meglátogatta családját vagy felhívta telefonon őket. Margit tehát csak édesapjától és a szomszédaitól értesülhetett a bérházban történekről.²⁴ Így a naplójának ekkor született bejegyzései a családnak az eseményekkel kapcsolatos véleményét is visszatükrözik, amelyet megerősíthettek a gyermek korábbi emlékei. Margit némi kárörömmel szemlélte 1944 nyarán a zsidó család tönkremenetelét és anyagi ellehetetlenülését.

„Képzeld, otthon a Valkóék lakásában 3 zsidó család lakik. Múltkor Valkóné nagy hangon kijelentette, hogy 1 személynek kell egy szoba. Most cirka 18-an laknak a 3 szobában. Ugye, hogy jön még a kutyára dér?! Most majd viselheti büszkén az ezer pengős nerceket meg bundákat. Az üzletet is be kellett zárniuk, az élelmiszereket vissza kell adni, a vagyont be kell szolgáltatni.”²⁵

²⁴ A ház egyes, közelebbiről nem azonosítható tagjaival álltak levelezésben Rákoscsabáról.

²⁵ Molnár Margit: 5. füzet, 1944. április 27. Ezt egy bizonyos közelebbiről nem azonosítható Maca néni írta nekik levélben, bizonyára a bérházukból.

A szobaszámra vonatkozó megjegyzést érdemes kiemelni, hiszen annak hangsúlyozását kimondatlanul is lenézésként értelmezte a naplóíró. Valószínűleg Valkóné is tisztában volt azzal, hogy a Molnár családban egy szobára két fő jutott, az általa és a Molnárék által is ideálisnak talált lakhatási viszonyokkal ellentétben. Ez mélyen sértette Margitot és egész családját, s olvasatuk csak alátámasztotta bennük a zsidókról élő képzeteket.

Csak egy későbbi bejegyzéséből derül ki, hogy a kijelentés megközelítőleg mikor és milyen kontextusban hangzott el. 1943-ban a Molnár család azt ajánlotta Valkóéknek, akik csak hárman laktak lakásukban, hogy cseréljenek lakást, s ekkor hangzott el a fenti érv Valkóné szájából, amellyel elutasította a kérést. Az elektromos műveknél dolgozó apa talán a családja nagyobb létszámával érvelt. A naplóból úgy tűnik, hogy nem hivatkozott a zsidótörvényekre, s nem érezte a diszkriminációt a Valkó családdal. De a törvények által zsidónak minősítettek helyzetére mint a kiszolgáltatottság egyik faktorára tekintett a családfő. Erre építve más hasonló helyzetűeknél is próbálkoztak csereajánlattal, amivel azonban a ház kereszténynek minősített lakóit soha nem keresték meg. A naplók alapján ilyen ajánlatot csak a zsidótörvények által sújtottaknak tettek, bízva abban, hogy labilis helyzetük miatt könnyebben belemennek a hátrányos alkuba.

1944. május közepén a rákoscsabai nyaralójukból egy rövid látogatás erejéig tért vissza Margit a fővárosi lakásukba:

„Olyan utálatos Pest és a lakásunk, hogy csoda. Jaj, ha vége lesz a háborúnak – ? – gyönyörű lakásba megyünk lakni, mert ez a mostani undok. Alig férünk el benne és mindig ég a villany.²⁶ Pedig már hét éve itt lakunk. Beszéltünk Valkónéval. Mikor kértük, hogy adja oda a lakást, cseréljünk, mert ők hárman laknak a hatalmas három szobás lakásban (zsidó). Azt felelte méltatlankodva, hogy egy személynek igazán kell egy szoba²⁷ (mi négyen lakunk két szűk szobában). Most? Tudod mi történt? Három névtábla van az ajtajukban. Három család lakik a lakásukban. Jól van, nagyon jól. Jön még kutyára dér. Ugye. Meg a tanácsosék.²⁸ Most derült ki,²⁹ hogy zsidók. Tőlük is kértük, hogy cseréljenek, nem kell nekik olyan nagy lakás, hát persze nem

²⁶ A lakásuk ablakai a bérház belső udvarára néztek, s az első emeletre nem sütött be a nap nyáron sem.

²⁷ Arról már volt szó, hogy Valkóéknek és Molnáréknak volt cselédjük 1941-ben. Hogy 1944-ben tartottak-e alkalmazottat, azt nem tudni, ám ez bizonyos szempontból mellékes is, hiszen egy korábbi vitát említ a lány a naplójában. Az egyértelmű, hogy Valkóné, akárcsak Margit, nem sorolta a cselédeket a családhoz s a bérlemény lakóihoz. Ezt jelzi, hogy a naplójában a lány négy személyből, a szomszéd pedig három főből álló családokat említett.

²⁸ Nem tudni, hogy itt Margit a bérház mely családjára utalt a naplójában. A foglalkozás pontos megnevezése az azonosításhoz azért nem elégséges, mert az 1941-es lakásívek szerint három bérlő is a tanácsosi „rangot” viselte. Egyikőjük nyugalmazott MÁV műszaki főtanácsos volt, a másik a „MÁV által szolgálattételre berendelt műszaki tanácsos, mérnök” megjelölést használta, a harmadik pedig pénzügyminiszteri számviteli főtanácsos volt. 1941-ben közülük kettő volt római katolikus, egy pedig református (BFL IV.1419.j.).

²⁹ Kérdés, hogy a „most” időhatározó pontosan mikorra utal a bejegyzésben. Az, hogy időrendben először azt említette Margit, hogy a szomszédok a zsidótörvények alapján zsidónak minősülnek,

cseréltek, most elvették tőlük a lakást, bombakárosult lakik benne, ők meg a Király utcában egy szobás lakásban szűkölködnek valami heten. Jön kutyára dér.³⁰

Mivel a két szomszédtól – Valkóéktól és a közelebbről nem azonosítható tanácsoséktól is – hasonló elutasító reakció érkezett az őket hátrányosan érintő ajánlatra, a csillagos házakba való kényszerköltöztetésüket a gazdag zsidók megérdemelt büntetéseként fogta fel Margit. Úgy vélte, ez hosszú távon az ő érdekeiknek kedvez, és az általa ideálisnak képzelt társadalmi rendet állítja helyre.³¹

A Molnár család nem kísérelte meg, hogy a zsidónak minősülő szomszédai lakását hivatalosan kiigényelje, hanem csupán személyes szomszédügyi viszonyokra próbáltak építeni. A személyes kapcsolatokon nyugvó érdekérvényesítésnek két fontos előnye lett volna Molnárék számára azon túlmenően, hogy nagyobb lakáshoz juthattak volna: ez egyfelől gyorsabb lett volna a formális ügyintézésnél, másfelől számukra biztosan kedvező eredménnyel zárult volna. A családfő talán azért bízott jobban az informális megállapodáson nyugvó lakáscserében, mint a szomszédok lakásainak hivatalos kiigénylésében, mert tudta, hogy annak sikerére kevés az esélyük. A „zsidó ingatlanok” nem közcélra szánt részét hivatalosan ugyanis a hadigondozottak, a sokgyermekes családok,³² illetve a bombakárosultak és a menekültek igényelheték ki 1944-ben nagyobb eséllyel. A Molnár család pedig a kedvezményezett csoportok egyikébe sem tartozott.

A személyes ismeretség, a laza, de állandó kapcsolattartás a szomszédos irigyelt Valkó családdal azonban mégis enyhítette és árnyalta Margit ellenszenvét (de csak velük kapcsolatban). Jelzi ezt a kérdés felmerülése, hogy a vagyonfosztás után: „Vajon miből élnek majd meg?”³³ A szomszédi viszony a legkritikusabb napokban sem volt nyíltan ellenséges, illusztrálja ezt, hogy Valkóné elbúcsúzott a családfőtől, amikor a csillagos házba „költöztek”. Ugyan nem hangoztaták a szomszédokra vonatkozó nézeteiket, de a családi szocializációs közeg 1944 nyarán mélyen át volt itatva ezzel a narratívával. Érdemes külön kiemelni, hogy a tizenhét éves Margit Valkóék „hatalmas 3 szobás” lakásáról írt, amely világképében a gazdagság és a jólét szinte soha el nem érhető szimbóluma volt, ennél nagyobbakat nem is szándékoztak szerezni maguknak. Négy- vagy ötszobás lakás megszerzése fel sem merült benne – még vágyként sem.³⁴

és csak azt követően tért rá arra, hogy lakáscsere-ajánlattal megkeresték őket, azt sejteti, hogy az új információ fontos szerepet játszott a csereajánlatban.

³⁰ Molnár Margit: 5. füzet, 1944. május 24. A lány számára ekkor azért volt egykori otthonuk különösen elhanyagolt és visszataszító, s azért szándékozott nagyobbat és szebbet birtokolni, mert a lakás szinte üresen állt, abból több bútort a nyaralóba szállítottak.

³¹ Sorainak lehetséges egy olyan olvasata is, hogy Margit úgy értelmezte a „költöztetést”, hogy a zsidók a nagy lakásaik miatt kényszerültek otthonaikat elhagyni, s hogyha kis lakásban laktak volna – amilyenben ők is laktak –, akkor ez nem következett volna be.

³² Lehotay 2012: 347.

³³ Molnár Margit: 5. füzet, 1944. április 27.

³⁴ A Molnár család feje nem csak a szomszédjukhoz képest érezte úgy, hogy szerény körülmények között él. Egy vita alkalmával összevetette öccse, illetve saját családja lakhatási viszonyait, és bár mindkét család kétszobás lakásban lakott, Margiték lakásában nem volt ebédlőbútor, zene-

Június végén a bérházban találkozott egymással Valkóné és a gyermekek édesapja, tőle hallotta Margit, hogy Valkóék lánya már nem munkásnőként,³⁵ hanem szobalányként dolgozik német tisztelnél.

„A Valkóné csak kiküzdötte, hogy jobb dolga legyen a lányának. Egész nap kint járhat az utcán, nincs kötött ideje, s mivel nagyon szép őzike lába van, fitos orra,³⁶ szép arca, s mivel 20 éves s mivel a német katonák sincsenek fából, hát a Lilikének bizony nagyon jó dolga lehet. A hatalmas dáma, akinek nem volt elég válla, ahová az ezüst rókákat felakassza, akinek naponta szállították a legfrissebb toaletteket, akinek kisujját se kellett megmozdítania, ő, a nagy nő, a doktorné nagyságos asszony szobalány. Most ugyancsak ugrálhat-bugrálhat, negédeskedhet a német katonák között. Persze azok tiszték, s ha a Lili akármennyire zsidó is, csak látják, hogy milyen intelligens nő. Gimnáziumot végzett, zongorázik, angolul, németül beszél. Valkóné ma dicsekedett el vele Apinak. Véletlenül találkoztak a házban.”³⁷

A zsidótörvények által sújtott, eredetileg illatszert-kereskedéssel foglalkozó család ezt előrelépésként értékelte, hiszen a lányuk már nem fizikai munkát végzett. Margit azonban teljes deklasszációsnak és erkölcsi züllésnek tekintette a szomszéd lány új alkalmaztatását. Sőt, a prostituálódás lehetőségét is felveti, amikor arra utal, hogy a „német katonák sincsenek fából”.³⁸ A lealacsonyító új munkakör ellenére nem teljesen egyoldalú az értékelése, amelybe némi gúny is vegyül, különösen akkor, amikor az irigyelt korábbi és az aktuális helyzetüket veti össze. A napló fenti bejegyzéséből úgy látszik, a szomszéd lány példaképként is állt Margit előtt szépségben és műveltségben. Ezt Valkó Lili a gimnázium elvégzésével, az idegennyelv-ismeretével is bizonyította. A naplóíró kamaszlány kommentárjában, ahogy korábban is említettem, a felnőttek értékrendje is tükröződik. Nemcsak a zsidók anyagi javaira, hanem műveltségükre is irigykedéssel tekintettek.

szekrény, világító bársekény. Margit azonban abban reménykedett, hogy hamarosan változni fog a helyzetük. „Most nekik sokkal tágasabb, nagyobb lakásuk van, mint nekünk. De nem baj, most Endre László megígérte, hogy augusztusra lehet válogatni a lakásokban. Akkor költözünk. Egy nagy háromszobásba. Csak már látnám” (Molnár Margit: 6. füzet, 1944. június 22.). A belügy államtitkára való utalás, a beléje vetett bizalom biztosan nem Margit saját elképzelése volt, ekkor is csupán a szülői érvelést visszhangozzák sorai. Egyértelmű, hogy Margit megjegyzései visszatükrözik a családfő világképét s a nagy lakásra vonatkozó várákozását, amellyel a gyermek is azonosult.

³⁵ A naplóban csupán gyári munkás megjelöléssel szerepel, hogy pontosan milyen munkát végzett, azt nem tudni.

³⁶ A „fitos” orr mint a szépség jele Margitnak a társadalomról alkotott képzetében kimondatlanul is szemben állt a kampós orral, amely számára a zsidók antropológiai indikátora volt. Az érettségizett szomszéd lány, Valkó Lili, akinek szerinte „fitos” orra volt, összességében számára nem zsidóként jelent meg. Margit számos alkalommal orr alapján kategorizálta az embereket zsidóként, illetve nem zsidóként. Erről bővebben: Gilman 1991.

³⁷ Molnár Margit: 6. füzet, 1944. június 30.

³⁸ Molnár Margit: 6. füzet, 1944. június 30.

Összességében elmondható, hogy a családfő tehát a személyes ismeretségén és a szomszédságon alapuló házon belüli kapcsolatrendszerét használta fel annak érdekében, hogy nagyobb lakáshoz jussanak. A zsidónak minősülő szomszédok csillagos házba való költözését azért szemlélték kárörömmel, mert abban a „gazdag zsidók” jogos megbüntetését látták („Jól van, nagyon jól. Jön még kutyára dér”). Margit naplója azt sejteti, Molnárék úgy vélték, hogy a csillagos házba való kényszerköltöztetésre nem került volna sor, hogyha a cserét elfogadták volna, mert akkor már szerényebb lakásuk lett volna.

A LAKÁSSZERZÉSI STRATÉGIA VÁLTOZATLANSÁGA A HÁBORÚT KÖVETŐEN

A fenti elemzésből egyértelmű, hogy a világháború alatt nem sikerült a Molnár családnak a bérházban nagyobb lakáshoz jutnia, hiába próbálták a zsidónak minősülő szomszédokkal szembeni diszkriminációt kihasználni. A nagyobb lakás iránti vágyukat azonban nem adták fel a későbbiekben sem, s alapjaiban nem változott a lakásszerzés módja sem. A háború befejezését követően is a bérházon belüli szomszédsági viszonyokra építve igyekeztek olyan családot találni, amely hajlandó az előnytelen cserére.

A naplóból úgy tűnik, a bérházban a szomszédok körében köztudott volt, hogy háromszobás lakást szeretnének. Talán erre a lakóközösségben meglévő tudásra vezethető vissza, hogy az ostrom után a másik szomszédjuk, a Kovács család 1945 késő nyarán cserét ajánlott számukra. Kovácsék egészen eddig nem jelentek meg a gyermekek naplóiban. Ebből csak az feltételezhető, hogy sokkal lazább kapcsolatban voltak egymással, illetve a mindennapokat átítató családi beszélgetésekben ők bizonyára nem szerepeltek.

A nagyobb lakás lehetősége olyan izgalomban tartotta az egész Molnár családot, hogy ritka kivételként mindkét lány beszámolt a naplójában erről. A tizenegy éves Judit így írt róla:

„Kovács néni azt mondta, hogy ő ebben a lakásban akar meghalni. És most olyan bánatos, mert nem láthatja többé azt a padlót, amelyen a Zoli járt, azt az ablakot amelyen a Zoli kinézett, azt a keretet amit a Zoli nézett, és ettől válik meg ilyen keservesen szegény. Mert a Zoli az ő legszebb fia volt és egy golyó eltalálta és meghalt. Budán fekszik.”³⁹

Judit naplója szerint 1945 nyarán a szomszéd puskaműves felesége többször járt a családnál, és utalt arra, hogy el szeretnék a lakást cserélni, azonban ezt az ajánlatot egészen addig nem vették komolyan, amíg nem a szomszéd családfőtől hallották. Ennek hatására az egyik közelebbiről nem azonosítható, de a lakáshi-

³⁹ Molnár Judit: 1. füzet, 1945. augusztus 7.

vatalban dolgozó ismerősükkel vették fel a kapcsolatot, aki nemcsak legépelte a cserét tartalmazó kérvényt, hanem az ügyintézésben is segített.

Ez az első alkalom, hogy Valkóék mellett Kovácsék is hosszabban feltűnnek Margit naplójában:

„[...] a szomszéd Kovács néni pár hete a fülünkbe ültette a bogarat, mi lenne, ha lakást cserélnénk. Anyival persze azóta rengeteget tervezgettük már, de azért cseppet se reméltük, hogy ez bekövetkeznék, mert a néni szavára nem lehet adni. Azóta többször is ájtott, nézegette a lakást, példálózgatott, kritizálta, hogy miért van itt a vízvezeték, miért van ott a villanyóra, mért ilyen pici a fürdőszoba, mért olyan nagy ez az ablak?! Persze ezekre nem lehetett felelni. A néni mindig többször jött át, néha ½ 12-kor ment haza éjszaka. Mindig féltünk a nénitől, mert sokat tud beszélni, na most meg mindig itt ül. Sokat sír, lehet szegényt sajnálni, mert béna a lába, alig tud menni, sohase megy sehova, egyedül unatkozik, örül, ha valakit megfoghat. Mindenki menekül előle a házban. A 3 szép fia közül az egyik Budán haslövést kapott az ostrom alatt, mikor vízért kiment és meghalt, szünet nélkül siratja az anyja. Egy hete aztán végre maga a Kovács bácsi szólt apunak, hogy tegyük meg a lépéseket, elcseréljük a lakást. Na mondhatom, mindnyájan majd kiugrottunk a bőrünkéből. Lehetséges ez? 10 éve szorongunk ebben a ronda kis lakásban, hála Istennek, hogy épségben maradt. Ó ha sikerülne, oly szép 3 szobás kis lakás a Kovácséké, nagy előszoba, csempés konyha, hatalmas kétszárnyú ajtó, fent faragással, az ablakok meg a szobák nem a sötét udvarra néznek, hanem a Z.⁴⁰ utcára, a szoba közepéről is a zöld fákra lehet látni, meg az égre. Pompás a levegő is, reggel rigó fütyül, éjjel a szobába világít a hold. Mindig erre vágyódtam. Az ember nem érzi úgy, hogy körengetegben lakik, mint a J.⁴¹ [Valkóék lakása erre az utcára és végredményben a szemközti bérházra nézett – K. G.] utcai oldalon.”⁴²

Margit fogalomhasználata azt sejteti, hogy a családot teljesen váratlanul érte Kovácsék lakásfelajánlása. Ez is azt bizonyítja, hogy a háború alatt a nem üldözött – tehát saját csoportjuk (a keresztény magyarok) tagjainak képzelt – szomszédokat nem kereste meg a családfő csereajánlattal.

A Kovács család nem szívesen döntött a számukra egyértelműen hátrányos csere mellett. Margit erről a következőképpen ír:

„A néni is csak azt siratja, hogy nem láthatja a csillagokat az ágyából ezentúl. Azért adták fejüket a cserére, mert ők csak ketten vannak, és albérlőkkel kellene vesződniük, hogy megmaradhassanak benne, a néni meg beteg és nem akar a lakókkal vesződni.”⁴³

⁴⁰ Fiktív rövidítés, nem egyezik meg az eredeti utcanév kezdőbetűjével.

⁴¹ Fiktív rövidítés, nem egyezik meg az eredeti utcanév kezdőbetűjével.

⁴² Molnár Margit: 8. füzet, 1945. július 31.

⁴³ Molnár Margit: 8. füzet, 1945. július 31.

1941-ben nem volt albérlőjük az idős szülőknek, hiszen a két felnőtt fiuk is velük lakott.⁴⁴ A háború befejezését követően már csak a két szülő élt a lakásban, a két kereső fiuk kiesésével a lakást már nem tudták fenntartani. Az albérlők tartása Kovácsék számára azért is lehetett különösen nehézkes, mert az idős feleség elefántkórban⁴⁵ szenvedett, így nem tudott járni.⁴⁶ Ahogy Judit is megemlíti, Kovács Zoltán Budapest ostroma során esett el. A fiatalabbik gyermek, Ferenc későbbi sorsáról nem tudni, csak annyit, hogy ekkor már nem a szüleinél lakott.

Kovácsék a kisebb lakásba bizonyos berendezési tárgyakat nem tudtak magukkal vinni, így az előszobában a mai napig ott függnek a szarvasagancsok és tróféák, amelyeket még az egykori bérlő, a fegyverkereskedő lőtt. A lakás szinte ugyanolyan nagy volt, mint amelyet a Valkó családtól szerettek volna megszerezni, ráadásul a fekvése kedvezőbb volt, hiszen nem egy másik bérházra, hanem egy fás utcára nézett. Ezért emelte ki a lakás fekvését Margit. Ezt Molnárék jelentős előnyként értékelték Valkóék lakásával szemben.

1945 szeptemberében még nem költöztek be az új lakásba, azonban már sajátjukként tekintettek rá:

„A lakás miatt még lankadatlanul tart a boldogságunk. Folyton tervezgetünk. Tegnap Apival átmentem, még jobban körülnézni és még jobban tetszik. – Olyan napfényes, levegős, tágas, oly szép. Milyen szép lesz, ha majd csinosan berendezzük.”⁴⁷

STRATÉGIÁK A LAKÁS MEGTARTÁSÁRA ÉS A TÁRSBÉRLŐK

Lehetséges, hogy Kovácsék, akik csak ketten éltek a háromszobás lakásban, már sejtették, hogy nagy lakásukat hosszú távon úgysem tarthatják meg. 1945 közepén már hallhattak az új lakáspolitikai formálódásáról és a Központi Lakáshivatal felállításáról is.⁴⁸ Így inkább maguk döntöttek a csere mellett, mintegy előremenekülve. Margit erről a következőképpen ír:

⁴⁴ Ez minden bizonnyal elég indok lehetett arra, hogy lakáscsere-ajánlattal ne próbálkozzon a Molnár család feje, hiszen valószínűleg figyelembe vette azt is, hányan laktak a lakásban, illetve az hány szobás volt. Ez pedig azt sejteti, hogy nemcsak a társadalomkép döntött, hanem más tényezőket (szobaszám, lakók száma) is mérlegelt a családfő. Bár Margit naplója konkrét csereajánlatokkal kapcsolatban a háború alatt csak olyan családokról tesz említést, amelyek zsidónak minősültek.

⁴⁵ Az *elephantiasis* a nyirokkeringés tartós akadályoztatása, a későbbiekben a kötőszövet felszaporodásával is járó, irreverzibilissé váló nyirok pangás okozta vizenyő. Főleg az alsó végtagok duzzadnak meg emiatt (olyanná válik a láb, mint az elefánt lába), s ez fertőzésekre is hajlamosít. A betegsége vonatkozó információért köszönettel tartozom Dr. Nyikes Máriának.

⁴⁶ Interjú Molnár Judittal, 2012. január 26.

⁴⁷ Molnár Margit: 8. füzet, 1945. szeptember 3.

⁴⁸ Nagy 2013: 59–62.

„Pénteken néhányan kellemetlen napra virradtak a házban. A kapu alatt kék színű íveket lebegtetett a szél s ez okozta az izgalmakat. A nagyobb lakásokból 1-2 szobát igénybevétele lefoglalt a lakáshivatal. Az intézkedést mindenki igazságtalannak tartja, s már mindenki írja is a fellebbezést. Lesz dolga a lakáshivatalnak, csak győzze. [...] De jókor történt a csere, most már Kovácsék lakását is lefoglalták volna. Azért van, aki megérdemli, hogy valakit betelepítsenek. Pl. Maca néni olyan felvágós, oly előkelő, hogy az felháborító. Ő, az öreg ura, meg édesanyja, 3-an ugyanolyan lakásban laktak, amilyenbe mi fogunk menni, s ő folyton azt mondja, hogy milyen kicsi ez a lakás, én mindig nagy lakásban laktam, mindig egymásba ütközünk. [...] S mi addig itt szorongunk a két kicsi szobában. Néha olyan tapintatlanok az emberek.”⁴⁹

Margit számára azért volt különösen sértő a kijelentés, mert abban a szomszédjuk az általuk nagyknak tartott – s számukra valójában elérhetetlen – háromszobás lakást is kicsinek tartotta.

Kétségtelen hátránya volt az új lakásnak, hogy nem a védett belső udvarra néztek az ablakai, ezért a harcok során a légnyomástól mind betörték. Üveg hiányában csak papírral voltak betakarva a keretek, így pedig az első tél rendkívül hideg volt. Az új lakásban a tél során a hálószobában zsúfolódott össze a család. Molnárék társadalmi státuszuk emelkedésének szimbólumaként tekintettek a háromszobás lakásra. Ennek nyilvános – azaz barátok és rokonok számára történő – bemutatására karácsonykor került sor, amikor kivételesen mind a három szobát befűtötték. Az első karácsonyról a vágyott lakásban hosszasan beszámolt naplójában Margit. A karácsonyfát, amely ezüstfenyő volt, az ebédelőben állították fel. Lejegyezte Margit az egyik vendég megjegyzését is a lakásra vonatkozólag: „Persze nem győzte bámulni a lakást, hogy milyen szép és folyton az ajtókat dicsérte, hogy olyan, mint a főúri lakásokban.”⁵⁰ A nagy belmagasságú, egymásba nyíló szobák és a kétszárnyas ajtók voltak azok, amelyek hatására a kastélyokra asszociált a látogató. Margit is különösen az ajtók iránt lelkesedett, amelyek a korábbi lakásukban csak egyszárnyúak voltak. A háromszobás lakás a későbbi naplóbejegyzésekben már úgy jelenik meg, mint az álmok megvalósulásának a helyszíne. Bánatosan jegyezte fel, amikor véget ért a karácsony, és újra csak egyetlen szobát fűtöttek: „3 kedves szép nap után be kellett csukni a tündérpalotát.”⁵¹

A sikeres cserét követően arra számítottak Molnárék, hogy szerencsésebb helyzetbe kerültek, mint a korábban ott lakó Kovács család. Valójában a helyzetük jóval instabilabbá vált. Hiszen amíg a korábbi lakásukban két fő jutott egy szobára, addig a háromszobás új lakásban szinte mindenkinek külön szobája lehetett. Ennek következtében azonban gyorsan a lakáshivatal látókörébe kerültek. Az 1945 boldog karácsonyát követő második héten már úgy tűnik, hogy az egész család megbánta a cserét.

⁴⁹ Molnár Margit: 8. füzet, 1945. szeptember 3.

⁵⁰ Molnár Margit: 9. füzet, 1946. január 1.

⁵¹ Molnár Margit: 9. füzet, 1946. január 1.

„Nagyon szomorúak vagyunk, mert baj van a lakás körül. A lakáshivatal kiutalt tőlünk egy szobát 3 férfinak. Fellebbeztünk, de elutasították és már háromszor itt voltak, be akartak költözni.”⁵²

Naplójában Margit azokat az érveket is felsorolta, amelyekre a fellebbezésük során hivatkoztak. Ebben az egyik legfontosabb volt, hogy a szobák egymásból nyíltak, így egyik sem volt külön megközelíthető. Margit arra is hivatkozott a naplójában, hogy a fürdőszobában és a WC-ben nincsen víz, így azzal számolt, hogy mind a heten a konyhában fognak mosakodni. Meg kell jegyezni, hogy sem a korábbi, sem pedig a későbbi naplóbejegyzéseiben egyáltalán nem jelenik meg a vízhiány problémaként. A családot valójában a következő aggasztotta: „És Api sokszor bent alszik a hivatalban. Lehetetlen helyzet lenne.”⁵³ Ez azt jelentette számukra, hogy a férfi társbérlettel éjszakára magára marad a Molnár család három nő tagja. Ezt a helyzetet pedig úgy értelmezték, hogy a családfő nélkül kiszolgáltatottak lennének.

Margit naplója szerint a társbérlet beköltöztetése elleni fellebbezésük sikerelenségét követően a család taktikát váltott. Ekkor már kész helyzet elé állították a lakáshivatalt, s különösen pedig a jövőendőbeli társbérletet. A lányok édesanyjának a testvérét, aki varrónő volt, beköltöztették a lakásba, így növelve meg a lakók számát. Ezzel párhuzamosan a lakáshivatalnál azt kérelmezték, hogy a már ott lakó rokonnak utalják ki a harmadik szobát. Az igény alátámasztása végett berendeztek a szobában egy műhelyt is számára. A család nem volt biztos benne, hogy ezzel a taktikával sikerül a hivatalt félrevezetni.

„Már ki is tettünk egy táblát, hogy fehéremű varroda van itt és a harmadik szobába beállítottunk két gépet, székekkel, anyagokat, meg szemüveget, ollót, centit tettünk, a földre szemetet szórtunk, mintha ott varrna valaki. Ha kijönnek vizsgálni, lássák, hogy az a műhely. Ha ezt is elutasítják, akkor karhatalommal beköltöznek. Elképzelni sem tudom, hogy a mi szép lakásunkban idegenek motoszkáljanak. Sohase laktunk idegenekkel. Úgy lebeg fölöttünk ez a lakásügy, mint egy légó, és úgy ül a kedélyünkön, mint a lidérc.[...] Api bánja, hogy lakást cseréltünk. Hány száz lakás van Pesten, sőt a házban is, ahol 3 szobában 2-3 személy lakik, és senki se bolygatja őket. Minket meg nem hagynak békén. Igazán nem tudom mi lesz.”⁵⁴

Ez a stratégia rövid távon sikerrel járt, így a Molnár család a későbbiekben két, míg az említett rokon egy szobában húzta meg magát. Ez viszont oda vezetett, hogy bár a szobák jóval tágasabbak voltak, mint az előző lakásban, ekkor is csupán kettő állt a rendelkezésükre. Bár teljesen más szituációban, de ugyanazokat a stratégiákat alkalmazták, amelyeket korábban a zsidónak minősülő szomszédoknál láttak a lakás megtartására. Ebben különösen fontos szerepe

⁵² Molnár Margit: 9. füzet, 1946. január 15.

⁵³ Molnár Margit: 9. füzet, 1946. január 15.

⁵⁴ Molnár Margit: 9. füzet, 1946. január 15.

volt a több névtábla kihelyezésének, ami a külvilág számára a lakás zsúfoltságát jelezte. Ezt korábban még kárörömmel említette meg Margit: „3 névtábla van az ajtajukban”.⁵⁵ A háború befejezése után már maguk is ugyanezt tették: „Már ki is tettünk egy táblát, hogy fehéremű varroda van itt”.⁵⁶ Molnárék Valkóék korábban látott példáját követve igyekeztek a lakók számát beköltöztetéssel emelni.

A teljesen idegen társbérlőket azonban hosszú távon a fenti stratégia ellenére sem tudták elkerülni, mert a rokonuk szobáját a bérházban található egyik üzlet alkalmazottjának utalták ki később. A társbérlő család két szülőből és egy kisfiúból állt.

EGY LAKÁSBÓL TÖBB LAKÁS

Margit 1949-ben, huszonhárom évesen abbahagyta a naplóírást, hét évvel fiatalabb húga azonban tovább folytatta feljegyzéseit. A háromszobás lakás Molnárék által lakott két szobájában 1951-től csak hárman laktak, mert a lányok édesanyja meghalt. A két szoba különösen akkor vált kényelmetlenné, amikor Judit huszonkét évesen – az ötvenes évek közepén – összeházasodni készült az udvarlójával.

A lányok édesanyja háztartásbeliként dolgozott otthon, ez pedig alapvetően meghatározta, hogy Margit és Judit miként képzelte el a feleségre váró feladatokat. E szerint a nő ideális helye a privát szférában volt, és férje tartotta el. Az egyének világképének változatlanágát jelzi, hogy Judit az ötvenes évek közepén miként gondolkodott a nemi szerepekről és a házasságról. 1956 őszén függetlenségének és önállóságának szimbólumaként tekintett a saját lakásra, amelyet még az eljegyzés előtt szeretett volna biztosítani maguknak. Ez az álom azonban szöges ellentétben állt a valósággal, hiszen Judit az egyik budapesti gyárban statisztikusként dolgozott.

Judit és zongorajavításból és -hangolásból élő udvarlója két lehetőséget látott maguk előtt, hogy önálló lakáshoz vagy lakrészhez jussanak. Egyrészt nem államosított lakás megvételét, vagy pedig a háromszobás saját lakásuk egy részének leválasztását tervezték.

„Most megint lakást néztünk, mert már kibírhatatlan a helyzet. Tegnap találtam egyet, de egy öröklakás. Sajnos igazán nem lehet belőle semmi. Pedig szép helyen van Zuglóban. [...] Már annyiszor elképzelttem magamban az új lakást, a nyugodt életet, a szép otthont. Mert szép, szép ez a lakás most is, de olyan rideg a számunkra, olyan barátságatlan, napról napra fokozódik.”⁵⁷

⁵⁵ Molnár Margit: 5. füzet, 1944. május 24.

⁵⁶ Molnár Margit: 9. füzet, 1946. január 15.

⁵⁷ Molnár Judit: sorszám nélküli füzet, 1956. szeptember 26.

A több mint tíz évvel korábban (a háború befejezésének évében) cserélt lakás, amelyre a család egykor oly büszke volt, a társbérlők miatt egyre idege-
nebbé vált Judit számára, és elvesztette otthonosságát is.

A háromszobás lakás szépsége Judit szerint az egymásba nyíló szobákból
eredt, ennek ellenére elgondolkozott azon, hogy a két szobából két egyszobás
lakást alakítanak ki, ha másként nem sikerül saját lakáshoz jutniuk. Családtagjai-
val – így hajadon nővérel és édesapjával – nem szeretett volna együtt élni ifjú
házasként. Ezt olyan komolyan gondolta, hogy naplójában – amelyet nővére fel-
jegyzéseihez képest amúgy is számos illusztráció díszít – meg is tervezte egy saját
készítésű alaprajzon a lakásuk felosztását.

„Már nagyon megérezt a dolog arra, hogy külön háztartásban éljünk Gizitól [a társ-
bérlő – K. G.]. Ezt olyan elképzelés alapján látjuk megvalósíthatónak, hogy mégis
leválasztjuk a lakást. Sajnos. Pisti azt mondta, hogy beszáll 10 000-rel. Borzasztó
jó fiú. A cselédszoba, konyha, spajz s az előszobából egy darab lenne az övék.
A 3. szoba, az előszoba darabja, a fürdő a miénk. A WC közös. Ez baj, de meg-
oldható. Nekem nagyon szimpatikus lenne, ha a szomszédok cselédszobáját meg
lehetne venni, akkor nekünk az lenne a konyha. Mert különben a mi – Pisti és én –
szobánkból kellene levenni egy darabot a konyhának. Nem lenne spájz sem. De egy
frizsiderrel meg lehetne oldani a dolgot. [...] Kifestetnénk az egész lakást.”⁵⁸

A leválasztás gondolata elsősorban azt szolgálta, hogy a Molnár család által
birtokolt két szobát teljesen elválasszák egymástól és különösen a harmadiktól,
amelyben a társbérlők éltek. A háromszobás lakás feldarabolásának gondolatától
azonban Juditnak fáj a szíve: „Végeredményben nem lenne egészen tönkretéve,
mert el lehetne bontani, ha valaha is arra kerülne a sor.”⁵⁹ A lakás feldarabolását
azonban elkerülhetetlennek látta:

„Oh, akármilyen módon is, de megszabadulunk tőlük. Valóban nagy öröm lenne
számunkra. Lassan nem lesz a házban olyan lakás, amelyből nincs leválasztva. Igaz?
Olyan rettenetes társaság, neveletlen, lusta, koszos, lompos mind a kettő [mármint
a társbérlő házaspár – K. G.].”⁶⁰

Azt, hogy az emberek az egyes „történelmi” eseményeket miként értékelik és
értelmezik, döntően a személyes érintettségük szabja meg. Nem kivétel ez alól
Judit sem, aki bár teljes mértékben támogatta az 1956-os forradalom célkitűzését
és az oroszok kiűzését, de annak eszközét, az utcai harcot elvetette. Ebben nem-
csak a személyes félelem, hanem a lakásállomány további romlása feletti aggodás
is szerepet játszott, hiszen akkor még kilátástalanabb lett volna önállósulásuk.

⁵⁸ Molnár Judit: sorszám nélküli füzet, 1956. október 1.

⁵⁹ Molnár Judit: sorszám nélküli füzet, 1956. október 1.

⁶⁰ Molnár Judit: sorszám nélküli füzet, 1956. október 1.

A forradalom leverését követően abban bízott, hogy esetleg a társbérőjük is Nyugatra disszidál a teljes családjával együtt. Ez felvetette annak a lehetőségét, hogy az ifjú pár kaphatja meg a felszabaduló szobát. Juditban és udvarlójában a házassághoz egyaránt az önállóság képzeete kötődött. A lány a házasságot úgy képzelte el, hogy az saját munkavállalásának feladásával jár, és azt követően saját lakásukban háztartásbeliként élhet:

„Miért nem mehetnék úgy férjhez, hogy ne kelljen dolgozni, hanem otthon dolgozhatnék, a lakást csinosíthatnám, stb. Az éjjel nagyon rosszul aludtam. [...] A lakásomról ábrándoztam. Milyet képezek el, mekkorát, hogyan berendezve stb. Marhaság ez az élet, nélkülözés, a vágyak és remények, melyek sose teljesülnek be, posvány, fertő, bűn. Olyan messze van az Isten. Levették a forradalmat, megint kezdődik előlről a zűrzavar, elnyomás és minden.”⁶¹

Judit azt szerette volna, hogyha kirúgják a munkahelyéről, s így ifjú feleségként csak az új háztartásuk megalapozása és rendben tartása lett volna a feladata. Nem véletlen, hogy a Rákosi-korszakban is templomba járó és vallási identitásáról le nem mondó Judit az év utolsó napjaiban a következő fohással fordult az Istenhez:

„Édes Istenem tekints le ránk! És vidd el a Gizit [a társbérő – K. G.] részeges férjével együtt, hogy boldogok és szabadok lehessünk. Már borzasztó ez az együttélés. Bár most még elviselhetőbb, mint a forradalom előtt volt. Vajon mennyit fog a szabáért kérni? S ha ki tudnak jutni, nehogy visszajöjjenek!!! Asszony akarok lenni már, magam – s az uram – asszonya.”⁶²

* * *

A naplók elemzése azt bizonyítja, hogy nem hivatali iratokra támaszkodva betekintést nyerhetünk az érdekérvényesítési technikáknak egy olyan mikroszintű, informális területére, amely a beadványok „alatt”, búvópatakként húzódott meg. E technikákat alapjaiban határozta meg, hogy az azokat alkalmazó egyének miként képzeltek el a társadalmat, amelyben éltek. A naplók tanúsága szerint e képzetek nemzedékről nemzedékre való átadásában a családi szocializáció alapvető szerepet játszott. A Molnár család két lánya esetében hasonlóan fontos volt a pesti bérház, ahol felnőttek. A lakóközösség előítéleteken keresztül értelmezése nemcsak a gyerekek, hanem a szülők antiszemitizmusát is erősítette.

⁶¹ Molnár Judit: sorszám nélküli füzet, 1956. december 28.

⁶² Molnár Judit: sorszám nélküli füzet, 1956. december 29. Másnap kiderült, hogy a társbérőlk mégsem hagyták el az országot. Így továbbra is kénytelenek voltak a lakásukat velük megosztani.

Alapvetően az előítéleteik határozták meg azt is, hogy zsidónak minősülő szomszédai viselkedését miként értelmezték. Míg az ő lakásukat nagyinak minősítették, addig ugyanezt a keresztény szomszédoknál nem találták kirívónak. Molnárék nagyobb lakás utáni vágyát a család szociális identitása motiválta. Az általuk hierarchikusnak képzelt társadalom felső rétegében helyezték el magukat, s ez nem volt összeegyeztethető a kétszobás lakásukkal, amelyet szűkösségnek tartottak. Ugyanakkor a Molnárék által „gazdag zsidóként” kategorizált szomszédokkal való állandó kapcsolattartás az előítéleteket minimálisan árnyalta is.

A diszkriminatív jogszabályok által sújtott szomszédokra úgy tekintettek, mint akiktől a lakásukat még annak hivatalos kiigénylése előtt a bérházbéli ismeretségre alapozva meg lehet szerezni. A hivatalos úttal szemben a személyes meggyőzés eszközeit talán gyorsabbnak és számukra előnyösebbnek ítélték meg. Az is lehetséges, hogy a családfő úgy vélte, valójában nem lettek volna jogosultak a lakásra. A társadalomképük határozta meg azt is, hogy a keresztény szomszédokat hasonló ajánlattal nem keresték meg, valamint azt, hogy mivel ők nem voltak hátrányos helyzetben, így eleve esélytelennek látták a cserét velük szemben.

A zsidónak minősülő állampolgárok 1944-es lakástól való tömeges megfosztása addig ismeretlen tapasztalat volt Budapesten a társadalom minden rétege számára. A szomszédjuknak a diszkrimináció enyhítésére tett kísérleteit, amelyek a lakás megőrzésére irányultak, kárörömmel figyelték Molnárék, mert a csillagos házba való kényszerítést úgy értelmezték, hogy az az általuk ideálisnak vélt társadalmi rendet állítja helyre. Ugyanakkor Molnár Margit naplója azt sejteti, hogy a két világháború között nem zsidónak minősülő szomszédok a háború befejezését követően olyan lakásmegtartási eszközöket is alkalmaztak, amelyeket korábban az üldözött szomszédaiuknál láttak.

A forradalmat követő időszakban a Molnár család valamelyik tagja mindig a lakásban élt, amelyet a rendszerváltást követően megvásároltak. Ma Judit – férje és nővére halálát követően – egyedül él a lakásban, a bérház legidősebb lakójaként. A bérház múltja, amelyben rövid megszakítással az egész életét leélte, olyannyira érdekli, hogy a kerület múltját bemutató helytörténeti dolgozatot is készített, amelyet kitüntetéssel ismertek el.

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

BFL IV.1419.j. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának iratai. Az 1941. évi népszámlálás budapesti felvételi és feldolgozási iratainak gyűjteménye.

BFL VII.2.e. Pesti Budapesti Királyi Törvényszék iratai, Cégbíróság iratok, 1913.

Kézírtos naplók (Molnár Judit tulajdonában)

Molnár Margit naplói:

3. füzet, 1941. augusztus 9. – 1942. május 13.

5. füzet, 1943. augusztus 7. – 1944. május 24.

6. füzet, 1944. június 19. – 1944. december 9.

8. füzet, 1945. április 5. – 1945. szeptember 14.

9. füzet, 1945. október 3. – 1946. december 10.

20. füzet, 1948. november 23. – 1948. december 13.

Molnár Judit naplói:

1. füzet, 1943. augusztus 7. – 1946. február 12.

Sorszám nélküli füzet, 1956. szeptember 4. – 1956. december 30.

Interjúk (a szerző tulajdonában)

Interjú Molnár Judittal 2011. május 18-án, készítette Kunt Gergely.

Interjú Molnár Judittal 2012. január 26-án, készítette Kunt Gergely.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Allport, Gordon W. 1999: *Az előítélet*. Budapest.

Csepeli György 2005: *Szociálpszichológia*. Budapest.

Gilman, Sander 1991: *The Jew's Body*. New York.

Gyáni Gábor 1999: *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940*. Budapest.

Horváth Sándor 2009: Lakáspolitikai és lakáselosztás Budapesten az 1960-as években.

In: Ö. Kovács József – Kunt Gergely (szerk.): *A politikai diktatúra társadalmiasítása. Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás*. Miskolc, 59–71.

Lehotay Veronika 2012: *Szabadságjog-megvonó intézkedések a Horthy-korszakban, különös tekintettel a zsidótörvényekre*. (PhD-disszertáció.) Miskolci Egyetem, Miskolc.

Majtényi György 2000: Mobilitás és életstílus. Szakértségek életútja. In: Bódy Zsombor – Mátay Mónika – Tóth Árpád (szerk.): *A mesterség iskolája*. Budapest, 429–449.

Majtényi György 2002: Emlékezés és személyiség. Az életút rekonstrukciójáról. *Aetas* (17.) 2–3. 162–178.

Nagy Ágnes 2004: Hatalom – lakásrendszer – társadalom. Egy lipótvárosi bérház lakói 1941 és 1960 között. *Korall* (5.) 17. 138–166.

- Nagy Ágnes 2013: *Harc a lakáshivatalban. Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban, 1945–1953*. Budapest.
- Smith, Eliot R. – Mackie, Diane M. 2002: *Szociálpszichológia*. Budapest.
- Szűts István Gergely 2010: „A szükséglakások felét menekültek kapják...” Érdekkonfliktusok és előítéletek az 1920-as évek első felének lakásügyeiben Miskolcon. *Korall* (11.) 40. 114–133.
- Szűts István Gergely 2012: Vasutas vagonlakók és a MÁV menekültpolitikája, 1918–1924. *Múltunk* (57.) 4. 89–112.
- Taylor, Charles 2008: Modern társadalmi imaginációk. In: Niedermüller Péter (szerk.): *Sokféle modernitás: A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. Budapest, 34–71.
- Tóth Eszter Zsófia 2004: A fogyasztás ábrázolása munkások és munkásnők életútbeszéléseiben. In: Rainer M. János (szerk.): „*Hatvanas évek*” Magyarországon. Budapest, 357–386.
- Valló Judit 2010: Nemzetgyilkos lakástípusok vagy a modern nagyvárosi élet szimbólumai? Középosztályi kislakások a harmincas évek Budapestjén. *Korall* (11.) 40. 84–113.